

Uitkomsten EMU-enquête 2017

Mirjam Braamse

Sector Overheidsfinanciën en Consumentenprijzen
20 januari 2017

samenvatting In deze nota worden de uitkomsten gepresenteerd van de EMU-enquête 2017 die eind 2016 is gehouden door CBS onder gemeenten, provincies en gemeenschappelijke regelingen en de uitkomsten van de soortgelijke enquête gehouden onder waterschappen door de Unie van Waterschappen. Het EMU-saldo voor deze vier overheidslagen samen wordt door de decentrale overheden geraamd op -4,2 miljard euro voor 2017 (-0,59% van het bbp). Dit overschrijdt de macronorm van -0,3% van het bbp, welke afgesproken is tussen het Rijk en de decentrale overheden. De raming voor het EMU-saldo van 2016 is -4,8 miljard euro, wat een verslechtering is ten opzichte van de raming volgens de EMU-enquête van 2016. Voor 2018 wordt het EMU-saldo geraamd op -1,6 miljard euro.

trefwoorden EMU-enquête, EMU-saldo, 2017, decentrale overheden

Inhoud

1. Inleiding	3
2. Beschrijving EMU-enquête 2017	3
2.1 Beschrijving vragenformulier	3
2.2 Knelpunt reserves en voorzieningen	4
3. Populatie en non-respons	5
3.1 Populatie enquête	5
3.2 Bijraming van non-respons	5
4. Uitkomsten	6
4.1 Totaaloverzicht	6
4.2 Gemeenten	8
4.3 Provincies	10
4.4 Gemeenschappelijke regelingen	11
4.5 Waterschappen	12
5. Conclusie	12
Bijlage 1 Formulier EMU-enquête 2017 (provincies)	13
Bijlage 2 Koppeling van EMU-enquête naar de Iv3-matrix 2016	14

1. Inleiding

Deze nota geeft de verwachtingen weer van de gemeenten, provincies, waterschappen en gemeenschappelijke regelingen over de ontwikkeling van hun EMU-saldo in de jaren 2016, 2017 en 2018. Voor gemeenten, provincies en gemeenschappelijke regelingen zijn de EMU-saldi waarover in deze nota wordt bericht gebaseerd op de EMU-saldi zoals opgegeven in de EMU-enquête 2017 gehouden door CBS. De EMU-saldi van de waterschappen zijn gebaseerd op een soortgelijke enquête die de Unie van Waterschappen jaarlijks afneemt als onderdeel van een uitgebreidere uitvraag naar de waterschapsbegrotingen. CBS neemt de ingevulde cijfers voor alle overheidslagen één-op-één over, zonder hier een inhoudelijke analyse of bewerking op uit te voeren. Wel hoort CBS de gegevens zo nodig op voor non-respons.

De nota is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 2 geeft een beschrijving van de EMU-enquête 2017. Hoofdstuk 3 omvat de populatie en de wijze van ophogen voor non-respons. Vervolgens worden in hoofdstuk 4 de uitkomsten uitgelijnd, beginnende met een totaaloverzicht met achtereenvolgens de uitkomsten voor de specifieke overheidslagen. In bijlage 1 staat het enquêteformulier voor 2017 en in bijlage 2 een beschrijving van de relatie tussen het EMU-enquêteformulier en de lv3-matrix. In bijlage 3 is voor gemeenten op individueel niveau een overzicht opgenomen van het door hen opgegeven EMU-saldo over 2017. In bijlage 4 staat het overzicht van de individuele waterschappen.

Met het Rijk is er een macronorm voor het EMU-saldo van decentrale overheden afgesproken. Deze bedraagt voor 2017 -0,3% van het bbp. Sinds 2016 wordt de macronorm niet meer verdeeld over de decentrale overheidslagen. Derhalve worden er sinds 2016 geen referentiewaarden meer voor individuele overheden bepaald, in tegenstelling tot de jaren voorafgaand aan 2016.

2. Beschrijving EMU-enquête 2017

Jaarlijks ontvangen provincies, gemeenten en gemeenschappelijke regelingen de zogenaamde EMU-enquête waarin het EMU-saldo van de desbetreffende overheidsinstelling wordt waargenomen aan de hand van een vragenformulier. De EMU-saldi van de waterschappen worden niet middels de EMU-enquête van CBS waargenomen, maar middels een soortgelijke enquête afgenomen door de Unie van Waterschappen. Derhalve is dit hoofdstuk niet op de waterschappen van toepassing.

2.1 Beschrijving vragenformulier

In de EMU-enquête wordt het EMU-saldo van een decentrale overheid geraamd. Het EMU-saldo wijkt af van het begrip exploitatiesaldo, waar de decentrale overheden zelf mee werken. Een belangrijk verschil is dat het exploitatiesaldo van de decentrale overheden alleen betrekking heeft op de baten en lasten van de exploitatierekening, terwijl bij het bepalen van het EMU-saldo ook kapitaaltransacties zoals investeringen en aan- en verkopen van grond worden betrokken. Daarnaast verschilt de behandeling van onder meer het interen op reserves, onttrekken van voorzieningen en de opbrengsten uit de verkoop van deelnemingen/aandelen. Voor de berekening van het EMU-saldo van de decentrale overheden moet daarom op het exploitatiesaldo een aantal correcties en aanvullingen worden gemaakt.

Deze stappen komen tot uitdrukking in de in tabel 1 beschreven vraagstelling van de EMU-enquête¹.

Alle bedragen, met uitzondering van het exploitatiesaldo, moeten in het vragenformulier met een positief teken te worden opgenomen. In de derde kolom is daarom per post aangegeven of het effect op het EMU-saldo positief of negatief is. Het exploitatiesaldo kan zowel positief als negatief in het vragenformulier worden opgenomen. Een negatief exploitatiesaldo heeft een negatief effect op het EMU-saldo; een positief saldo heeft een positief effect op het saldo. Als alle posten zijn ingevuld, volgt daar automatisch een raming voor het EMU-saldo uit. Dit saldo wordt door CBS zonder inhoudelijke analyse of bewerking overgenomen.

Tabel 1 Effect posten in de EMU-enquête

Nummer	Postomschrijving	Effect op EMU-saldo
1	Exploitatiesaldo vóór toevoeging aan/onttrekking c.q. onttrekking uit reserves (zie BBV, artikel 17c)	+/-
2	Afschrijvingen ten laste van de exploitatie	+
3	Bruto dotaties aan de post voorzieningen ten laste van de exploitatie	+
4	Investerings in (Im)materiële vaste activa die op de balans worden geactiveerd	-
5	Baten uit bijdragen van andere overheden, de Europese Unie en overigen die niet op de exploitatie zijn verantwoord en niet al in mindering zijn gebracht bij post 4	+
6	Desinvesteringen in (Im)materiële vaste activa: Baten uit desinvesteringen in (Im)materiële vaste activa (tegen verkoopprijs), voor zover niet op de exploitatie verantwoord	+
7	Aankoop van grond en de uitgaven aan bouw-, woonrijp maken e.d. (alleen transacties met derden die niet op de exploitatie staan	-
8	Baten bouwgrondexploitatie: Baten voor zover transacties niet op de exploitatie verantwoord	+
9	Lasten op balanspost Voorzieningen voor zover deze transacties met derden betreffen	-
10	Lasten i.v.m. transacties met derden, die niet via de onder post 1 genoemde exploitatie lopen, maar rechtstreeks ten laste van de reserves (inclusief fondsen en dergelijke) worden gebracht en nog niet vallen onder één van bovenstaande posten	-
11	Verkoop van effecten:	
A	Gaat u effecten verkopen? (ja/nee)	n.v.t.
B	Zo ja, wat is bij verkoop de verwachte boekwinst op de exploitatie	-

2.2 Knelpunt reserves en voorzieningen

Een aanwending van een voorziening, voor zover het een transactie met een derde betreft, heeft effect op het EMU-saldo. Deze aanwending mag volgens BBV-voorschrift echter niet in de exploitatie terechtkomen, maar moet direct op de balans worden geboekt. Met vraag 9 wordt daarom apart uitgevraagd het bedrag van aanwending van voorzieningen, voor zover betrekking hebbende op transacties met derden.

¹ Zie bijlage 1 voor het exacte vragenformulier van de EMU-enquête.

In tegenstelling tot een aanwending van een voorziening mag een aanwending van reserves niet rechtstreeks op de balans worden geboekt, maar moet altijd via de exploitatie lopen. Echter de verwachting is dat een aantal berichtgevers toch rechtstreeks lasten boekt ten laste van de reserves. Met vraag 10 wordt deze lasten in beeld gebracht, zodat ze kunnen worden meegenomen bij de bepaling van het EMU-saldo.

Een toevoeging aan een reserve of voorziening gaat, volgens het BBV-voorschrift, als last op de exploitatie (voorziening) of als resultaatbestemming (reserve). Deze interne boekingen mogen echter niet meetellen bij de berekening van het EMU-saldo. Om de toevoegingen aan de voorzieningen (via de exploitatie) buiten het EMU-saldo te kunnen houden, is een correctiepost opgenomen in de enquête (vraag 3). Toevoegingen aan de reserves worden buiten het EMU-saldo gehouden door het exploitatiesaldo **vóór** toevoeging aan/onttrekking c.q. onttrekking uit reserves uit te vragen.

NB directe stortingen (rechtstreeks op de balans) in reserves of voorzieningen zijn niet toegestaan volgens het BBV-voorschrift. Indien overheden echter wel baten naar aanleiding van transacties met derden, rechtstreeks via de balans in de reserves en voorzieningen storten, dan worden deze baten niet waargenomen in de enquête. Dergelijke baten hebben echter wel een positief effect op het EMU-saldo. Mocht deze wijze van boeken in de praktijk voorkomen, dan wordt het EMU-saldo dus te negatief geraamd.

3. Populatie en non-respons

3.1 Populatie enquête

Voor de EMU-enquête 2017 worden de provincies en de gemeenten integraal waargenomen en zijn er daardoor respectievelijk 12 en 388 berichtgevers. Bij de gemeenschappelijke regelingen wordt een steekproef genomen. Een gemeenschappelijke regeling valt binnen de steekproef indien het totaal aan baten of lasten op de exploitatierekening groter is dan 20 miljoen euro. Van de 380 bij CBS bekende gemeenschappelijke regelingen krijgen derhalve 140 berichtgevers het verzoek de EMU-enquête in te sturen. De waterschappen worden integraal waargenomen door de Unie van Waterschappen middels de jaarlijkse enquête voor de waterschapsbegrotingen.

3.2 Bijraming van non-respons

Niet alle berichtgevers uit de eerder genoemde populaties responderen. Ook kan het voorkomen dat respons onbruikbaar is, bijvoorbeeld omdat er een oud vragenformulier is gebruikt of omdat er voor één of meer jaren geen EMU-saldo wordt opgegeven. Niet alleen de niet binnengekomen vragenformulieren, maar ook deze onbruikbare vragenformulieren worden non-respons genoemd. Voor deze non-respons wordt bijgeraamd om te komen tot populatieramingen.

In de praktijk komt het eigenlijk niet voor dat provincies en waterschappen niet responderen en daarom is hier tot op heden nog geen methode van bijraming voor ontwikkeld. Voor gemeenschappelijke regelingen wordt niet bijgeraamd, omdat hun EMU-saldo bij benadering nul is. In de methode van bijramen voor gemeenten wordt in de eerste plaats voor alle jaren uitgegaan van de (som van de) gerespondeerde EMU-saldi per grootteklasse. Vervolgens wordt ieder jaar bijgeraamd op de volgende wijze: het totaal van de respons wordt per grootteklasse opgehoogd naar rato van de Algemene Uitkering van alle responderende gemeenten binnen de desbetreffende grootteklasse. Grootteklassen zijn vastgesteld aan de hand van de inwoneraantallen. Uit tabel 2 blijkt welke inwoneraantallen behoren bij de

gehanteerde grootteklassen. Grootteklasse 4 en 5 worden voor de ophoging nog verder gesplitst naar Noord-, Oost-, Zuid- en West-Nederland.

Tabel 2 Inwoneraantallen per grootteklasse

<i>Grootteklasse</i>	<i>Inwoneraantal</i>
1	250 000 inwoners of meer
2	150 000 tot 250 000 inwoners
3	100 000 tot 150 000 inwoners
4	50 000 tot 100 000 inwoners
5	20 000 tot 50 000 inwoners
6	10 000 tot 20 000 inwoners
7	5 000 tot 10 000 inwoners
8	Minder dan 5 000 inwoners

4. Uitkomsten

Het EMU-saldo wordt samengesteld op basis van de gegevens die door de berichtgevers zijn aangeleverd. CBS voert geen plausibiliteitstoetsen en inhoudelijke analyses op de aangeleverde gegevens uit.

4.1 Totaaloverzicht

In tabel 3 is een totaaloverzicht opgenomen van de EMU-saldi van de decentrale overheden voor 2017. Op basis van de door de decentrale overheden aangeleverde gegevens blijkt dat de macro-waarde van het EMU-saldo uitkomt op -4,2 miljard euro, dit is -0,59% van het bruto binnenlands product (bbp). Dit overschrijdt de macronorm van 2017 (-0,3% van het bbp) die het Rijk heeft vastgesteld voor de decentrale overheden tezamen.

Tabel 3 EMU-saldi van decentrale overheden 2017

Overheidslaag	Opgegeven EMU-saldo 2017	%BBP
	mln euro	
Provincies	-1.152	-0,16%
Gemeenten	-2.652	-0,37%
Gemeenschappelijke regelingen	-66	-0,01%
Waterschappen	-307	-0,04%
Totaal	-4.177	-0,59%
Referentiewaarde	-2.128	-0,30%
Verschil	-2.049	-0,29%

In tabel 4 is de respons weergegeven voor gemeenten, provincies, gemeenschappelijke regelingen en waterschappen.

Tabel 4 Respons per overheidslaag

Overheidslaag	2017			2016	2015
	Aantal in steekproef	Goede respons	Response-percentage	Response-percentage	Response-percentage
	x1		%		
Provincies	12	12	100	100	100
Gemeenten	388	383	99	98	98
Gemeenschappelijke regelingen	140	137	98	91	93
Waterschappen	21	21	100	100	100
Totaal	561	553	99	97	97

Zoals beschreven in hoofdstuk 3 wordt met respons bedoeld op berichtgevers die een bruikbare dataset hebben ingestuurd. Evenals voorgaand jaar hebben zowel de provincies als de waterschappen allen een bruikbare dataset ingestuurd. De respons voor gemeenten betreft 99% en ligt daarmee 1 procentpunt boven de respons van 2016. Van de 140 gemeenschappelijke regelingen die in de steekproef zijn opgenomen hebben 137 gemeenschappelijke regelingen een bruikbare dataset ingestuurd. Dit levert een responspercentage van 98% op, 7 procentpunten hoger dan het responspercentage van 2016.

In tabel 5 zijn de EMU-saldi voor de verschillende overheden opgenomen. Ter vergelijking zijn de relevante saldi uit eerdere EMU-enquêtes opgenomen.

Tabel 5 EMU-saldo per overheidslaag

Overheidslaag	2016			2017		2018	2018 - 2017
	Enq 2015	Enq 2016	Enq 2017	Enq 2016	Enq 2017	Enq 2017	Enq 2017
	mln euro						
Provincies	-1082	-1237	-877	-620	-1152	-791	+361
Gemeenten	-582	-1818	-3457	-597	-2652	-449	+2203
Gemeenschappelijke regelingen	+77	-45	-49	-2	-66	-20	+46
Waterschappen	-461	-313	-375	-366	-307	-296	+11
Totaal	-2048	-3413	-4758	-1585	-4177	-1556	+2621

Uit tabel 5 blijkt dat de raming van 2017 met betrekking tot het EMU-saldo van 2016 voor de decentrale overheden verslechterd is ten opzichte van de raming uit 2016. Dit is met name te wijten aan de gemeenten, maar ook de waterschappen en gemeenschappelijke regelingen dragen bij aan deze verslechtering. Het EMU-saldo van de provincies is daarentegen verbeterd. Ook voor de raming van het EMU-saldo van 2017 geldt een forse verslechtering ten opzichte van de raming die voorgaand jaar is opgesteld voor 2017. Met uitzondering van de waterschappen schatten alle overheidslagen hun EMU-saldo lager in. Met name voor de gemeenten is dit een forse verslechtering.

Het EMU-saldo wordt positiever ingeschat naarmate het geschatte jaar verder in de toekomst ligt. Dit is bijvoorbeeld goed zichtbaar voor de raming van 2016 in de enquête van 2015, 2016 en 2017. Deels komt dit doordat berichtgevers voor latere jaren minder investeringen rapporteren. Dit wordt onder meer veroorzaakt doordat geplande investeringen die formeel nog niet zijn goedgekeurd, meestal nog niet worden opgegeven in de enquête. Ook het exploitatiesaldo blijkt minder negatief te worden ingeschat.

In de volgende paragrafen wordt er per overheidslaag in meer detail gekeken naar de respons en de opbouw van het geraamde EMU-saldo.

4.2 Gemeenten

Bij de gemeenten is van 383 berichtgevers een bruikbare enquête ontvangen. In tabel 6 is per grootteklasse het aantal berichtgevers en het geraamde saldo weergegeven. Ter vergelijking zijn voor de jaren 2016 en 2017 ook de uitkomsten uit de vorige EMU-enquêtes opgenomen.

Tabel 6 Geraamde EMU-saldi voor de gemeenten

Berichtgever/ grootteklasse	Aantal ¹⁾	2016			2017		2018	2018 - 2017
		Enq 2015	Enq 2016	Enq 2017	Enq 2016	Enq 2017	Enq 2017	Enq 2017
	x1	mln euro						
Amsterdam	1 (1)	-257	-700	-959	-500	-753	-354	+399
Rotterdam	1 (1)	-63	-165	-215	-63	-274	-138	+136
Den Haag	1 (1)	-154	-221	-301	-196	-328	-179	+149
Utrecht	1 (1)	-52	-49	-94	+59	-78	-30	+48
<i>Totaal GK1</i>	4 (4)	-526	-1.135	-1.569	-700	-1.433	-701	+732
GK 2	13 (12)	-250	-395	-425	-235	-377	-186	+191
GK 3	14 (14)	-73	-240	-591	-151	-314	-61	+253
GK 4	47 (46)	-21	-35	-218	+99	-234	+86	+320
GK 5	189 (187)	+239	-39	-461	+312	-164	+382	+546
GK 6	97 (96)	+73	+20	-168	+54	-122	+31	+153
GK 7+8	24 (24)	-23	+6	-26	+22	-9	+0	+9
Totaal	388 (383)	-582	-1.818	-3.457	-597	-2.652	-449	+2.203

1) Het aantal berichtgevers in de EMU-enquête 2017, met tussen haakjes het aantal berichtgevers met goede respons

Het geraamde EMU-saldo van gemeenten komt volgens de EMU-enquête 2017 uit op -3,5 miljard euro voor 2016. Het geraamde saldo verbetert via -2,7 miljard euro in 2017 tot -0,4 miljard euro in 2018. De verbetering in 2017 ten opzichte van 2016 wordt veroorzaakt door een positievere raming in alle grootteklassen met uitzondering van grootteklasse 4. Uit nadere uitsplitsing van grootteklasse 1 blijkt dat Rotterdam en Den Haag wel een slechter saldo verwachten in 2017 ten opzichte van voorgaand jaar.

Daarnaast blijkt uit tabel 6 dat voor alle grootteklassen de EMU-saldi voor 2016 en 2017 in de EMU-enquête 2017 lager werd ingeschat dan in de enquête van 2016. Als naar de individuele berichtgevers wordt gekeken is de conclusie wat genuanceerder. Tabel 7 weergeeft de verdeling van berichtgevers naar grootte van bijstelling in het EMU-saldo voor 2016 en 2017 geraamd in de EMU-enquête 2017 ten opzichte van de EMU-enquête 2016. 56 procent geeft voor 2016 een slechter saldo op in 2017 dan in 2016. Voor 2017 is dit 74 procent.

Tabel 7 Bijstelling van het geraamde EMU-saldo van gemeenten voor 2016 en 2017 (enquête 2017 t.o.v. enquête 2016)

Grootte bijstelling mln. euro	2016		2017	
	x1	%	x1	%
<-20	22	6	21	5
-20 tot -10	25	6	32	8
-10 tot 0	170	44	233	60
0 tot 10	159	41	92	24
10 tot 20	8	2	7	2
>20	3	1	2	1
Totaal¹	387	100	387	100

1) Berichtgevers die in 2017 zijn heringedeeld worden buiten beschouwing gelaten

Zoals vermeld wordt het EMU-saldo geraamd naar aanleiding van een aantal toevoegingen/correcties op het exploitatiesaldo, aangeleverd door de berichtgevers. In tabel 8 zijn voor de gemeenten de totale waarden per post te zien, evenals de bijstelling ten opzichte van de uitkomsten uit de EMU-enquête 2016.

Tabel 8 Waarde gemeenten per vraag EMU-enquête 2017 en bijstelling t.o.v. EMU-enquête 2016

Nr	Postomschrijving	Effect op EMU	2016		2017		2018	
			waarde	bijstelling	waarde	bijstelling	waarde	tov 2017
mln euro								
1	Exploitatiesaldo	+/-	-1795	-678	-1081	-515	-233	848
2	Afschrijvingen	+	2364	64	2262	-34	2341	79
3	Bruto dotaties aan voorzieningen tlv de expl.	+	906	-46	816	-98	834	18
4	Investerings in (lm)materiële vaste activa	-	5192	1216	5010	1864	3608	-1402
5	Bijdragen van andere overheden, etc	+	650	456	496	298	289	-207
6	Desinvesteringen	+	88	9	48	18	29	-19
7	Aankoop van grond	-	1166	-7	1062	-41	853	-209
8	Baten bouwgrondexploitatie	+	1618	-213	1658	30	1441	-217
9	Lasten op balanspost voorzieningen	-	881	18	749	-52	688	-61
10	Lasten ivm transacties met derden tlv reserves	-	44	3	24	-22	-4	-28
11	Boekwinst verkoop aandelen	-	5	0	5	4	6	1
EMU-saldo			-3457	-1639	-2652	-2055	-449	2203

Wat in tabel 8 voor 2016 en 2017 opvalt is de bijstelling in het exploitatiesaldo en de investeringen. Het exploitatiesaldo van 2016 en 2017 wordt in 2017 negatiever geraamd dan in 2016 zelf. De investeringen worden in de EMU-enquête 2017 hoger ingeschat voor de jaren 2016 en 2017, wat negatief doorwerkt in het EMU-saldo. Zoals eerder gemeld worden toekomstige investeringen vaak lager geraamd. Dit kan bijvoorbeeld komen doordat geplande investeringen nog niet formeel zijn goedgekeurd en daarom niet mee worden genomen bij het invullen van de enquête. In tabel 9 is voor de EMU-enquête 2017 het responspercentage per post voor alle responderende gemeenten opgenomen. Hieruit blijkt dat het responspercentage voor vraag 4 over de investeringen afneemt met de jaren. 20 gemeenten hebben deze vraag voor één of meerdere jaren niet ingevuld. Reden kan zijn dat de investeringen in dat jaar volledig via de exploitatierekening lopen. Indien dit echter niet zo is, dan betekent het ontbreken van de investeringen bij deze berichtgevers dat hun opgegeven EMU-saldo positiever uitvalt dan zou moeten. Dit komt overeen met de bevindingen uit tabel 8.

Tabel 9 Responsepercentage EMU-enquête 2017 gemeenten per vraag

Nr	Postomschrijving	2016	2017	2018
%				
1	Exploitatiesaldo	98	99	98
2	Afschrijvingen	100	100	100
3	Bruto dotaties aan voorzieningen tlv de expl.	93	93	93
4	Investerings in (lm)materiële vaste activa	98	97	95
5	Bijdragen van andere overheden, etc	19	12	7
6	Desinvesteringen	10	6	5
7	Aankoop van grond	51	50	46
8	Baten bouwgrondexploitatie	55	55	54
9	Lasten op balanspost voorzieningen	75	75	73
10	Lasten ivm transacties met derden tlv reserves	2	2	2
11	Waarde boekwinst aandelen	2	1	0

4.3 Provincies

Alle twaalf provincies hebben een bruikbare EMU-enquête ingestuurd. Het totale geraamde EMU-saldo bedraagt volgens de EMU-enquête 2017 -0,9 miljard euro voor 2016, -1,2 miljard euro voor 2017 en -0,8% miljard euro voor 2018. Tabel 10 geeft een overzicht van de uitkomsten per provincie.

Tabel 10 Geraamde EMU-saldi voor de provincies

Provincie	2016			2017		2018	2018 - 2017
	Enq 2015	Enq 2016	Enq 2017	Enq 2016	Enq 2017	Enq 2017	Enq 2017
	mln euro						
Groningen	-96	-123	-50	-77	-55	-103	-48
Friesland	-431	-210	-146	-164	-145	-152	-7
Drenthe	-35	-41	-21	-25	-36	-30	+6
Overijssel	-41	-15	-15	-32	-86	-75	+11
Gelderland	-103	-238	-121	-41	-147	-116	+31
Utrecht	+8	-76	-87	-40	-132	-39	+93
Noord-Holland	-210	-166	-93	-148	-105	-58	+47
Zuid-Holland	-116	-203	-203	-279	-244	-243	+1
Zeeland	-76	-53	-58	-15	-4	-10	-6
Noord-Brabant	+82	+37	-11	+232	-72	+108	+180
Limburg	-61	-151	-100	-24	-109	-67	+42
Flevoland	-5	+0	+27	-5	-17	-6	+11
Totaal	-1.082	-1.237	-877	-620	-1.152	-791	+361

Voor verslagjaar 2016 volgt uit de EMU-enquête 2017 een positiever beeld van het EMU-saldo dan uit de EMU-enquête 2016. Enkel voor Utrecht, Zeeland en Noord-Brabant is het EMU-saldo verslechterd. Voor het verslagjaar 2017 is de raming volgens de EMU-enquête 2017 juist slechter dan volgens de EMU-enquête 2016. Voor Groningen, Friesland, Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland is het saldo wel verbeterd, dit weegt echter niet op tegen de verslechtingen van de overige provincies.

In tabel 11 zijn de totale waarden per vraag te zien voor 2016, 2017 en 2018, evenals de bijstelling ten opzichte van de EMU-enquête 2016. Evenals bij de gemeenten is de bijstelling in het exploitatiesaldo en de investeringen groot. Ook de bijstelling in bijdragen van andere overheden is omvangrijk.

Tabel 11 Waarde provincies per vraag EMU-enquête 2017 en bijstelling t.o.v. EMU-enquête 2016

Nr	Postomschrijving	Effect op EMU	2016		2017		2018
			waarde	bijstelling	waarde	bijstelling	waarde
mln euro							
1	Exploitatiesaldo	+/-	-520	+164	-335	-284	-165
2	Afschrijvingen	+	353	+4	248	-41	284
3	Bruto dotaties aan voorzieningen tlv de	+	98	-1	89	-11	96
4	Investeringen in (lm)materiële vaste activa	-	894	-307	1.206	+41	990
5	Bijdragen van andere overheden, etc	+	259	-129	245	-201	245
6	Desinvesteringen	+	0	+0	0	+0	0
7	Aankoop van grond	-	72	+19	139	+113	105
8	Baten bouwgrondexploitatie	+	73	-62	131	+86	73
9	Lasten op balanspost voorzieningen	-	141	-23	138	-24	125
10	Lasten ivm transacties met derden tlv	-	33	-72	46	-49	102
11	Boekwinst verkoop aandelen	-	0	+0	0	+0	0
EMU-saldo			-877	+360	-1.152	-532	-791

4.4 Gemeenschappelijke regelingen

Voor de EMU-enquête 2017 zaten 140 van de 380 bij CBS bekende gemeenschappelijke regelingen in de steekproef. Van deze 140 hebben 137 een bruikbare dataset ingestuurd, wat een responspercentage van 98% oplevert. Het EMU-saldo van de ontbrekende gemeenschappelijke regelingen is op nul gesteld.

Tabel 12 geeft een overzicht van de EMU-saldi van gemeenschappelijke regelingen. Vergeleken met de gemeenten en provincies zijn de saldi relatief klein. Het EMU-saldo voor 2016 ligt voor de enquête van 2017 dichtbij de raming volgens de enquête van 2016. Voor 2017 is het saldo 64 miljoen negatiever dan de vorige raming.

Tabel 12 Geraamde EMU-saldi voor de gemeenschappelijke regelingen

Type gr	Aantal ¹⁾	2016			2017		2018	2018 - 2017
		Enq 2015	Enq 2016	Enq 2017	Enq 2016	Enq 2017	Enq 2017	Enq 2017
	x1	mln euro						
EMU-saldi	140(137)	+77	-45	-49	-2	-66	-20	+46

1) Het aantal berichtgevers in de EMU-enquête 2017, met tussen haakjes het aantal berichtgevers met goede respons

In tabel 13 zijn de totale waarden per vraag van de EMU-enquête terug te vinden, alsmede de bijstelling ten opzichte van de EMU-enquête 2016. De grootste bijstellingen voor 2016 betreffen de posten 'Exploitatiesaldo' en 'Bijdragen van andere overheden, etc'. Deze posten geven ook voor 2017 de grootste bijstellingen ten opzichte van de raming van voorgaand jaar, samen met de post 'Investerings in (Im)materiële vaste activa'.

Tabel 13 Waarde gemeenschappelijke regelingen per vraag EMU-enquête 2017 en bijstelling t.o.v. EMU-enquête 2016

Nr	Postomschrijving	Effect op EMU	2016		2017		2018
			waarde	bijstelling	waarde	bijstelling	waarde
			mln euro				
1	Exploitatiesaldo	+/-	-150	-83	-219	-156	-167
2	Afschrijvingen	+	174	+8	194	+33	193
3	Bruto dotaties aan voorzieningen tlv de	+	12	+0	11	+0	10
4	Investerings in (Im)materiële vaste activa	-	214	+32	240	+100	209
5	Bijdragen van andere overheden, etc	+	137	+106	190	+159	151
6	Desinvesteringen	+	2	-8	1	-1	1
7	Aankoop van grond	-	0	-1	0	+0	0
8	Baten bouwgrondexploitatie	+	0	+0	0	+0	0
9	Lasten op balanspost voorzieningen	-	9	-4	5	-3	4
10	Lasten ivm transacties met derden tlv	-	1	+0	-2	+1	-4
11	Boekwinst verkoop aandelen	-	0	+0	0	+0	0
	EMU-saldo		-49	-4	-66	-64	-20

4.5 Waterschappen

De waterschappen hebben allen gerepsondeerd via de enquête die door de Unie van Waterschappen is afgenomen. Zoals te zien in tabel 14 wijkt de opbouw van deze enquête af van de EMU-enquête voor de gemeenten, provincies en gemeenschappelijke regelingen. Voor 2016 wordt het EMU-saldo volgens de enquête van 2017 geraamd op -375 miljoen. Dit is een verslechtering van -62 miljoen ten opzichte van de raming uit 2016. Deze bijstelling is met name te wijten aan de invloed van investeringen. Volgens de enquête van 2017 is het EMU-saldo voor 2017 geraamd op -307 miljoen. Dit is een verbetering ten opzichte van de raming uit 2016. Ook deze bijstelling is met name te wijten aan de invloed van investeringen. Het EMU-saldo voor 2018 wordt geraamd op -296 miljoen.

Tabel 14 Geraamde EMU-saldi voor de waterschappen enquête 2017 en bijstelling t.o.v. enquête 2016

Postomschrijving	Effect op EMU	2016		2017		2018
		waarde	bijstelling	waarde	bijstelling	waarde
mln euro						
EMU-exploitatiesaldo (saldo voor toevoeging/onttrekking aan reserves)	+	-8	-7	-23	-19	-7
Invloed investeringen (zie staat van vaste activa)						
bruto-investeringsuitgaven	-	1292	+12	1292	+15	1235
investeringsubsidies	+	399	-46	424	+41	349
verkoop materiële en immateriële activa	+	3	-0	0	+0	0
afschrijvingen	+	539	+4	585	+43	602
Invloed voorzieningen (zie staat van reserves en voorzieningen)						
toevoegingen aan voorzieningen t.l.v. exploitatie	+	44	+3	43	+1	43
onttrekkingen aan voorzieningen t.b.v. exploitatie	-	2	-0	2	+0	3
betalingen rechtstreeks uit voorzieningen	-	55	+2	46	-3	45
eventuele externe vermeerderingen van voorzieningen	+	0	+0	0	+0	0
Invloed reserves (zie staat van reserves en voorzieningen)						
eventuele betalingen rechtstreeks uit reserves	-	2	-6	0	-3	0
eventuele externe vermeerderingen van reserves	+	0	-8	0	-2	0
Deelnemingen en aandelen						
boekverlies	+	0	+0	5	+5	0
boekwinst	-	0	+0	0	+0	0
EMU-saldo		-375	-62	-307	+59	-296

5. Conclusie

In deze nota zijn de uitkomsten gepresenteerd van de EMU-enquête 2017 die eind 2016 is gehouden onder gemeenten, provincies en gemeenschappelijke regelingen en de uitkomsten van de soortgelijke enquête gehouden onder waterschappen door de Unie van Waterschappen. Het EMU-saldo van de vier overheidslagen samen wordt door de decentrale overheden geraamd op -4,2 miljard euro voor 2017 (-0,59% van het bbp). Dit overschrijdt de macronorm van -0,3% van het bbp, welke is afgesproken tussen het Rijk en de decentrale overheden. De raming voor het EMU-saldo van 2016 is -4,8 miljard euro, wat een verslechtering is ten opzichte van de raming volgens de EMU-enquête van 2016. Daar werd het EMU-saldo voor 2016 werd geraamd op -3,4 miljard euro. Het EMU-saldo is daarnaast per overheidslaag gepresenteerd, waarbij vergelijkingen zijn gemaakt met de ramingen uit de enquête van 2016. Over het algemeen komen de ramingen van het EMU-saldo lager uit dan in voorgaande ramingen. Met name het exploitatiesaldo en de investeringen lijken lastig in te schatten naarmate het verslagjaar verder in de toekomst ligt.

Bijlage 1 Formulier EMU-enquête 2017 (provincies)

Vragenlijst
Berekening EMU-saldo
Provincie aaaa (xxxx)

Algemene gegevens:	
Provincienaam:	aaaa
Provincienummer:	xxxx
Jaar:	2017
Naam contactpersoon:	
Telefoon:	
E-mail:	
Bestandsnaam:	Gegevens invullen!

Omschrijving	2016	2017	2018
	x € 1000,- Volgens realisatie tot en met sept. 2016, aangewuld met raming resterende periode	x € 1000,- Volgens begroting 2017	x € 1000,- Volgens meerjarenraming in begroting 2017
1 Exploitatiesaldo vóór toevoeging aan e.q. onttrekking uit reserves (zie BBV, artikel 17c)			
2 Afschrijvingen ten laste van de exploitatie			
3 Bruto dotaties aan de post voorzieningen ten laste van de exploitatie minus de vrijval van de voorzieningen ten bate van de exploitatie			
4 Investerings in (im)materiële vaste activa die op de balans worden geactiveerd			
5 Baten uit bijdragen van andere overheden, de Europese Unie en overigen, die niet op de exploitatie zijn verantwoord en niet al in mindering zijn gebracht bij post 4			
6 Desinvesteringen in (im)materiële vaste activa: Baten uit desinvesteringen in (im)materiële vaste activa (tegen verkoopprijs), voor zover niet op exploitatie verantwoord			
7 Aankoop van grond en de uitgaven aan bouw-, woonrijp maken e.d. (alleen transacties met derden die niet op de exploitatie staan)			
8 Baten bouwgrondexploitatie: Baten voorzover transacties niet op exploitatie verantwoord			
9 Lasten op balanspost Voorzieningen voorzover deze transacties met derden betreffen			
10 Lasten im transacties met derden, die niet via de onder post 1 genoemde exploitatie lopen, maar rechtstreeks ten laste van de reserves (inclusief fondsen en dergelijke) worden gebracht en die nog niet vallen onder één van bovenstaande posten			
11 Verkoop van effecten: a Gaat u effecten verkopen? (ja/nee) b Zo ja wat is bij verkoop de verwachte boekwinst op de exploitatie?	☐ ja ☐ nee 	☐ ja ☐ nee 	☐ ja ☐ nee
Berekend EMU-saldo			

[illegible]

Bijlage 2 Koppeling van EMU-enquête naar de Iv3-matrix 2016

1. *Exploitatiesaldo voor toevoeging aan c.q. onttrekking uit reserves.* Hier wordt in Iv3-terminen functie 970, cat. 6.o. bedoeld.
2. *Afschrijvingen ten laste van de exploitatie* Alle lasten op cat. 2.3 op de functies, alsmede de lasten op cat. 2.3 op de kostenplaatsen die met een 6.1-cat. worden doorgerekend.
3. *Bruto dotaties aan de post Voorzieningen ten laste van de exploitatie* Alle lasten op de functies 001 t.e.m. 960 op cat. 6.o.
4. *Investerings in (im)materiële vaste activa die op de balans worden geactiveerd* Hier worden de lasten op de Iv3-regels A111 tot en met A129, categorie 1 tot en met 4, exclusief 2.2 en 2.3 bedoeld. Het is de bedoeling dat de gemeenten de investeringen bruto opnemen, m.a.w. eventuele baten uit bijvoorbeeld bijdragen horen hier niet in mindering gebracht te worden. Het betreft bij post 4 de in het betreffende jaar geplande uitgaven, niet het totale investeringsbedrag voor op te starten investeringsprojecten.
5. *Baten uit bijdragen van andere overheden, de Europese Unie en overigen, die niet op de exploitatie zijn verantwoord en niet in mindering zijn gebracht op post 4* Hier worden alle baten op de balansregels A111 tot en met A129, cat. 4.1.1, 4.1.2, 4.2.2, 4.2.3, 4.3.1 en 4.3.2 bedoeld.
6. *Desinvesteringen in (im)materiële vaste activa: Baten uit desinvesteringen in (im)materiële vaste activa (tegen verkoopprijs), voor zover niet op exploitatie verantwoord* Hier worden de baten op de balansregels A111 tot en met A129 op de 3-categorieën bedoeld.
7. *Aankoop van grond en de uitgaven aan bouw-, woonrijp maken etc. (alleen transacties met derden die niet op de exploitatie staan)* Het gaat hier om de lasten op de balansregels A211 tot en met A215, cat. 1 t.e.m. 4 (exclusief 2.2 en 2.3) en cat 6.3
8. *Baten bouwgrondexploitatie: Baten voor zover transacties niet op exploitatie verantwoord* Hier wordt bedoeld op de baten op de balansregels A211 tot en met A215, cat. 2 tot en met 4 (exclusief 2.2 en 2.3) en cat 6.3
9. *Lasten op de balanspost Voorzieningen voorzover deze transacties met derden betreffen* Hier wordt bedoeld op de lasten op balansregel P12, cat. 1 tot en met 4 (exclusief 2.2 en 2.3.)
10. *Lasten in verband met transacties met derden, die niet via de onder post 1 genoemde exploitatie lopen, maar rechtstreeks ten laste van de reserve (incl. fondsen en dergelijke) worden gebracht en die niet vallen onder één van bovenstaande posten* Bij post 10 wordt er bedoeld op de lasten op de balansregels P111 tot en met P114, cat. 1 tot en met 4 (exclusief 2.2 en 2.3). Eigenlijk mogen hier geen boekingen plaatsvinden. Gezien de respons bij eerdere enquêtes is deze post echter nog gehandhaafd.
11. a. *Gaat u effecten verkopen?* b. *Zo ja, wat is de verwachte boekwinst op de exploitatie?* De eventuele baten van post 11b verwachten we op cat. 5.7.